

Demokratska evropska konfederacija in "realno obstoječa" unija

SAMO RESNIK

IZVLEČEK

Svet stoji pred izbiro med cyberfevdalizmom in novo renesanso. Hipoteza o novi renesansi pravi, da je v naših letih svet večji in bolj odprt kot kdajkoli prej, če bi se tehničnim možnostim pridružila želja po odpiranju. Hipoteza o cyberfevdalizmu pravi, da so koncentracije moči primarno sebične in da imajo nadpovprečne možnosti, da izkoristijo moč novih tehnologij, ta hipoteza napoveduje brutalno družbo velikih nasprotij. Združena Evropa in NATO sta načelno dobri stvari, ne vemo pa če tudi za Slovenijo. Marsikaj v arhitekturi in delovanju sedanje EU se zdi slabo, vendar se te napake dajo popraviti in Evropa lahko zbere za to dovolj politične pameti in demokratske moči. Evropska unija nujno rabi kritike in alternativne programe. Osrednje vprašanje Velike Evrope je delovanje demokracije v njej. Edina realna kontrolna faktorja sta kritični intelektualni prostor, avtonomni intelektualci in demokratske opozicije v državah članicah.

Ključne besede: družbeno in ekonomsko ozadje, alternativni programi EU, cilj Evropske unije, demokracija, kritični intelektualni prostor, demokratska reforma unije, centralizirana birokracija

ABSTRACT

DEMOCRATIC EUROPEAN CONFEDERATION AND THE UNION 'EXISTING IN REALITY'

The world faces a choice between cyber-feudalism and a new renaissance. The 'new renaissance' hypothesis states that in the present day the world is more open than ever before, but technical possibilities must be joined by a wish to open up. The 'cyber-feudalism' hypothesis states that the concentrations of power are primarily selfish and have an above-average chance of using the power of new technologies. This hypothesis predicts a brutal society of major contrasts. United Europe and NATO are positive organisations in principle, but we cannot be sure that they are also thus for Slovenia. Many things in the architecture and operation of the present EU appear to be unsatisfactory; however, these mistakes can be corrected and Europe is capable of gathering an adequate degree of political intelligence and democratic strength to do just that. The European Union urgently needs criticism and alternative programmes. The pivotal issue facing 'Great Europe' is the functioning of democracy. The only realistic supervisory factors are the critical intellectual sphere, autonomous intellectuals and democratic opposition in member states.

Key words: Social and economic background, alternative EU programmes, aim of the European Union, democracy, critical and intellectual arena, democratic reform of the Union, centralised bureaucracy

"EU se razvija v centralizirane, nedemokratske Združene države Evrope."

Jens-Peter Bonde, danski član Evropskega parlamenta (junija 1998)

"EU ima osemnajst milijonov brezposelnih, in nihče ne ve, kaj bi z njimi."

Foreign Affairs, 1996

Poslušam dve nasprotni si skupini ljudi, prepričanih, da imajo prav: eni samoumevno zagovarjajo Združeno Evropo in vidijo prihodnost za Slovenijo le v njenih mejah; drugi vidijo v njej kugo birokratske avtoritarnosti in konec slovenskega naroda. Morda imajo prav eni, morda drugi; sam gledam na tretji način.

Pred svetom ob začetku tretjega tisočletja "po Kristusu" vidim dva osnovna para izzivov. Prvi izziv iz prvega para je - *ohraniti demokratično kulturo, in ohraniti visoko kulturo nasploh*. Drugi je - *ohraniti tok energije in materialov, potrebnih za tok visokotehnološke civilizacije*.

Drugi par izzivov je še težji, in morda še bolj sporen, in morda so odgovori nanj manj nujni. Prvi izziv iz drugega para je - *staro vprašanje socialnih standardov, polne zaposlenosti in brezposelnosti, prostovoljne in neprostovoljne revščine, in vprašanje življenjskih ciljev ljudi spodnjih, srednjih in višjih slojev*. Drugi izziv je - *emergentno vprašanje "politike preživetja", politike razvoja, ki bi v človeško še dojemljivem času (npr. sto letih, ali vsaj v tristoletih) zajamčila preživetje naše species in znanja naše civilizacije proti vsaki zamisljivi nevarnosti*.¹ Vprašanje je novo, ker nikoli doslej ni bilo tehnoloških možnosti za odgovor nanj, in ker je bilo vse do druge polovice tega stoletja vprašanje minljivosti sveta bolj metafizično kot politično vprašanje.

Četrto vprašanje lahko v naši diskusiji o Združeni Evropi zanemarimo, prva tri pa so - vsaj po mojem mnenju - zanj bistvena.

Dramatično rečeno se zdi, da stoji svet pred izbiro med cyberfevdalizmom in novo renesanso.

(Morda je ta pogled enako zmoten, kot je bil stoletje tega pogled, ki je videl v prihodnosti le izbiro med komunizmom in barbarstvom. Mislim pa, da je tudi v najslabšem primeru manj zavajajoč.)

Hipoteza o možnosti nove renesanse pravi, da je v naših letih svet večji in bolj odprt kot kdajkoli prej. Da so tehnične možnosti za komunikacijo boljše kot kdajkoli prej. Da bi računalniška tehnologija lahko omogočila, da bi bil dostop do informacij za kvantni korak boljši kot kdajkoli prej. Da te povezanosti, ko se enkrat znajdemo v njihovem preobilju, lahko tudi olajšajo vpoglede. In da obenem stojimo na pragu Osončja, in morda pred revolucionarnimi aplikacijami biotehnologij in nanotehnologije. Če bi se tem tehničnim možnostim pridružila želja po odpiranju, civilizacijska napetost in žeja, bi to svet pretreslo bolj in bolje, kot ga je ob začetku stoletja pretresla oktohrska revolucija.

Dobili bi civilizacijski korak, primerljiv s klasičnimi Atenami in dve tisočletji kasnejšo renesanso. Lahko sanjamo in skušamo zaslutiti poteze tega koraka, ne da bi svoje sanje jemali preveč resno. Otrok si težko predstavlja moškega ali ženskega, ki bo zrastle iz njega.

Slutenj druge renesanse, ki bi jo lahko že v 90-ih letih omogočile in priklicale tri velike emergentne tehnologije druge polovice stoletja, vesoljska, računalniška in biotehnologija, je bilo v literarnih iskanjih več, in večine gotovo ne poznam. (Zame je najpomembnejši kratki razmislek v romanu Davida Brina "The Postman" (1985), literarni

1 Glej Duncan Lunan, Politika preživetja, ČKZ 128-129/1990 (Fantazija), oz. Towards the Politics of Survival, The Journal of the International Science Policy Foundation, 1987.

analizi odgovornosti, po katerem je 1997 Kevin Costner posnel močno poenostavljen film za najstnike, kjer te plasti seveda ni.)

Hipoteza o cyberfevdalizmu pravi, da so koncentracije moči primarno sebične, pogosto nad razumno mero, in da se koncentracije moči pogosto boje odprte družbe. Obenem pa imajo te koncentracije nadpovprečne možnosti, da izkoristijo in usmerijo moč novih tehnologij.

Ta hipoteza napoveduje avtoritarno prihodnost velikih socialnih razlik, brutalno družbo velikih nasprotij, kjer so življenja večine ljudi irelevantna. Računalniška in biološka tehnologija dajeta izbrancem tako velike prednosti, da doseže razcep v družbi srednjeveško globino in trajnost.

Če drži, da se družba obnavlja od spodaj, kot je zapisal Tomaž G. Masaryk, prinese ta razcep zastojo, kljub lepoti in razkošju palač.

"Nekateri od nas celo verjamemo tole: če bi milijoni brezposelnih naredili nam vsem uslugo in jutri začeli krvavo revolucijo, bi to naš sistem dovolj pretreslo, da bi kmalu videli resen program javnih del, in v petih letih bi se zgodba končala z delujočo ekonomijo polne zaposlenosti."

prof. Freeman Dyson: Hitro je lepo (iz knjige Infinite in All Directions, 1988)

Prvo vprašanje ob cyberfevdalizmu je vprašanje o moči civilizacijske mreže. Če je ta dovolj trdna, v družbi ne bo prišlo do razcepa, ali pa bo v razcepu država ostala na strani ljudstva. Klasične zgodovinske napetosti med krono in oltarjem, delom in kapitalom, elito in ljudstvom, mestom in vasjo bi novo stoletje tako dopolnilo z napetostjo med demokratično nacionalno državo in fevdalnim velikim kapitalom. Majhen model za to nasprotje lahko najdemo v "New Deal" Ameriki izpred pol stoletja, v Rooseveltovem in Trumanovem času.

Z druge strani je četrto stoletje tega gledal John Brunner (*The Shockwave Rider*, 1973). Njegovo vprašanje je, kaj bo storil organizirani kriminal, neukročena fevdalna sila v politično demokratični družbi, soočen z velikim preglednostnim potencialom računalniške tehnologije, velikansko produkcijsko močjo, ki jo omogoča sodobna tehnologija, in hkratno atomiziranostjo politične družbe. Njegov odgovor je, da bo poskušal prevzeti oblast, morda v zavezništvu z delom profesionalne politike, in da se morda na oblasti ne bo bistveno civiliziral.

Ta možnost nam je v Sloveniji znana, sicer ne iz leposlovja, temveč iz "udbo-mafijske hipoteze" (Edo Ravnikar, 1994), o katere močnih in šibkih plateg tukaj ne bi razpravljali.

Kritično vprašanje je tukaj nedvomno *družbeno in ekonomsko ozadje organiziranih političnih izbir*. Odgovora sta verjetno le dva. Eden je - *v našem času to zveni naivno, v zgodovini pa je velikokrat delovalo* - v dovolj močni družbeni zavesti velikega dela državljanov, ki zavaruje demokratičnim političnim skupinam tla pod nogami. Drugi odgovor je, da demokratična država poskrbi sama zase in sama plačuje politični pluralizem.

Vzporedno vprašanje - v "Community of Scholars" (1962) ga je zavidljivo obdelal Paul Goodman - pa je vprašanje preživetja od centrov moči neodvisnega intelektualnega prostora.

Dokler ta obstaja, je civilizacija verjetno varna, karkoli se godi z večino ljudi.

Lahko sicer sprejmemo tezo, da so države sveta bolj ali manj le ovce, ki capljajo za Ameriko, in da bodo odločitve o podobi naslednjega stoletja večinoma ameriške morda še bruseljske in japonske, uporniki in samohodci pa bodo kaznovani. A celo v primeru, da bo politika po diktatu gospodarsko precej integriranega sveta malim

državam odvzela večino možnosti za izbiro svojih lastnih poti, bo teža seštevka malih lokalnih odločitev vplivala na veliki seštevke.

Spodobi se, da najprej povem, da gledam na Združeno Evropo podobno kot na NATO - načelno se mi zdi stvar dobra, ne vem pa, če je dobra tudi za Slovenijo. Bruseljsko Evropo vidim kot neroden začetek. Marsikaj v arhitekturi in delovanju sedanje Evropske unije se mi zdi slabo, mislim pa, da se te napake dajo popraviti, in verjamem, da se v Evropi lahko zbere dovolj politične pameti in demokratične moči, da bo reforma - t. j. ena od več možnih reform - uspela. Morda pa se motim in je eksperiment že zavožen.

Zakonodaja v EU je povsem v rokah Komisije, ki jo sestavlja dvajset komisarjev. To nima nič skupnega s parlamentarizmom. V konfliktnih situacijah je zakon Unije vselej nadrejen nacionalnim zakonom. Izstop iz EU je mogoč le s soglasjem vseh ostalih držav.

Jens-Peter Bonde; danski član Evropskega parlamenta

Edino, v kar sem povsem prepričan, pa je, da Velika Evropa/Evropska unija nujno rabi kritike in alternativne programe. In da si je v naši pogosto neumni enoumni Sloveniji treba izboriti pravico do kritike te sedaj najsvetejše od svetih krav. Upam, da mi bo dovoljeno zagovarjati kritiko EU celo bolj kot iz ljubezni do Slovenije iz ljubezni do Evrope.

Gotovo imajo vsaj delno prav tisti, ki vidijo združeno Evropo kot novo in večjo drugo Jugoslavijo, idejo Evrope pa kot sodobno naslednico sanj o pravični socialistični družbi z bruseljsko Evropo kot analognim dvojčkom realno obstoječega socializma, v katerega so se tiste sanje 19. stoletja izrodile. Jugoslavija ni uspela, a vsaj v potencialu je bila zanimiva prav zaradi svojih mnogih različnosti in zaradi mehanizmov, ki naj bi omogočili delitev moči in delovanje (kon)federacije. Ne zdi se mi greh, ko mislim, da je v marsičem škoda, da ni uspela. Morda bi Jugoslavija imela boljše možnosti, če bi bilo različnosti v njej še nekoliko več, če bi bila manj linearno raztegnjena na črti sever jug, če je ne bi toliko označevala dva največja naroda v njej, če bi bila še za vsaj kakšno tretjino večja. Ko so v prvi polovici stoletja velike in hitre potniške ladje vozile čez Atlantik, so mnogi mislili, da so uspešne, ker so bile največje in najhitrejše civilne ladje dotlej. Mornarji pa so vedeli, da so uspešne, ker so bile najmanjše in najpočasnejše ladje, ki so še lahko opravile naloženo jim delo. S tega stališča sta bili Jugoslavija in Češkoslovaška preprosto premajhni, da bi delovali. (Morda pa je Unija že sedaj prevelika, čeprav sam tega mnenja ne bi delil.)

Evropo kot kulturni in politični prostor označujejo štiri osrednje slike:

- grmada s heretikom, ki se cvre na njej,
- tiskarna,
- jadrnica, ki odhaja čez ocean (v obeh podobah, s konkvistadorji in brez njih),
- listina svoboščin.

Predilni stroj, teleskop, mušketa in giljotina, rentgen in elektrode za zasliševanje se mi zdijo manj centralne podobe. Tudi parlament in uradniški formular. Seno, volna, mlin na vodo ali veter so centralni, a hkrati preveč skromni in tihi, da bi jim prisojali centralno vlogo.²

2 Tukaj se opiram na esej fizika Freemana Dysona "Senena teorija zgodovine", iz knjige *Infinite in All Directions* (1988), preveden v Tribuni, marca 1994, ki pokaže seno in volno kot tehnološka temelja postantčne evropske civilizacije, ter mline na vodo in veter kot odgovor Evrope na antično ekonomijo suženjskega dela.

Ob sliki jadrnice bi opozoril na razliko med Evropo in Kitajsko, kjer je politična odločitev kon-

Združena Evropa se je grmade sicer odrekla, a obsoja tudi večino njenih modernejših izpeljank. Zdi pa se, da so listina svoboščin, jadrnica in morda celo tiskarna v njej le obrobno prisotne. Simbol Unije - bi lahko bil uradniški formular, nikakor pa ne parlament v odločujoči razpravi. Cilji Unije se zdijo megleni in civilizacijsko irelevantni. Ni se ji zdelo potrebno, da bi jih razglasila v kakšni novi Atlantski listini ali Štirinajstih točkah. Morda je poluradni cilj Unije udobno življenje večine njenih državljanov, sicer benigni cilj, ki pa se zdi bolj v duhu klasične Kitajske. Morda je neuradni cilj Unije svetovni vpliv njenih elit, cilj, ki bi bil Metternichu ali Ludviku XIV. bližji kot Erazmu Rotterdamskemu, ali Galileu, ali Bertandu Russellu, ali Andreju Saharovu.³

Bojim se, da bi Združena Evropa lahko končala kot ječa narodov, novejša in večja gnijoča K.u.K., modernejša in z drugačnimi gesli opremljena ZSSR, če se ne bo ne zmogla ne želela videti kot civilizacijski izziv.

Osrednje vprašanje Velike Evrope je delovanje demokracije v njej. Mandarinska demokracija, ki se zdi politični znak sedanje Združene Evrope, je tvegana, a lahko deluje, dokler mandarini obdržijo profesionalni ponos in stik z domačimi ljudmi. Edina realna kontrolna faktorja pa se zdita kritični intelektualni prostor in demokratične opozicije v državah članicah. Dokler mandarini spoštujejo avtonomne intelektualce, bo Združena Evropa dokaj varna, a to je zaščita, ki ji noben skeptičen politik ne bi upal dolgoročno zaupati.

Predvsem zato potrebujemo program demokratične reforme Unije.

Glavni razlog Slovenije za vstop v takšno Evropo je lahko seveda strah pred maščevanjem zavrnjenega Imperija.⁴ Doslej ni Bruslju razen Norvežanov in Švicarjev še nihče rekel NE in vztrajal pri odločitvi. Dve državi, ki bi ju Bruselj težko kaznoval, zaščiteni s pogodbami, lastno gospodarsko močjo in sosedi, ki kazni ne bi odobraval. Slovenija teh ugodnosti nima. Tudi politično je, po zlomu in razprodaji civilne pomladi in demokratičnih pričakovanj, v sebi mnogo šibkejša od drugih dveh držav "lastne poti".⁵

Drugi razlog Slovenije za vstop v bruseljsko Evropo je upanje v dobrega cesarja, ki bo krotil pretiravanja lokalnih mogotcev. Marsikdo vidi v EU zadnje upanje, da se pristrizhejo mnoge nepravnosti in samovolje slovenske oblasti, da bi pritisk standardov iz Bruslja uspel, kjer je bil domači demokratični proces prešibek.

Tretji razlog je brutalno skromen: če bo slovenska politokracija sesula deželo, bomo kot državljani Unije mnogo lažje odšli delat in živeti na tuje.

Šele četrti razlog je pozitiven. Upanje, da bo Slovenija, ko bo spet vpeta v večji prostor, v njem našla protiutež svojim majhnostim. Jože Pučnik je nekoč končal svojo osebno zgodbo "Brez naveze" z "Zgubil da se bom v svetu, sta rekla (brat in sestra).

fucijanske elite na pragu odkritja Amerike ustavila pomorsko ekspanzijo in zaprla deželo vase (tukaj se opiram na esej fizika Arthura Kantrowicza o mingovski mornarici (1980), preveden v Tribuni, decembra 1993).

3 Analogno je temeljni problem današnje Slovenije, da si ni znala definirati civilizacijskih ciljev, in so edini v javnem prostoru prisotni cilji nacionalne skupnosti vstop v EU in NATO, izgradnja avtocest ter nejasna in neambiciozna reforma osnovne šole, edini jasno prisotni veliki nedržavni (NGO) cilj pa je cilj RKC, rekatolizacija.

Zdi se, da je to spričevalo dometa slovenske politike in kulture.

Poluradni odgovor na to je, da je čas velikih zgodb minil, in da je sedaj čas za bolj razslojeno in nekoliko bolj avtoritarno družbo. Plašno historicistično stališče z zanemarljivo intelektualno vrednostjo. Presenetilo me je, ko mi ga je lani prevedno, a samoumevno zastopal nekdanji minister, ki ga sicer imam za morda vodilnega intelektualca v slovenski politiki 80 in 90 let.

4 Na zidu mariborske univerzitetne knjižnice se smeje ljubeč grafit, kjer izjavlja mala kokoška Slovenija: "I (love) Europe but I don't want to get married so young."

5 To načelno povezuje kritike pridruževanja EU z delom za ponovno odpiranje demokratičnega prostora.

Zgubil sem se."⁶ Ker v Sloveniji teh ponovljenih 70. let ne vidim dovolj moči za lastno pot, lahko le upam, da se bomo našli v svetu.

Peti razlog bi lahko bila, če bi bila ta dežela še ponosna nase in vesela same sebe, civilizacijska odločenost Slovencev, da se kot zagovorniki svobode po Dunaju in Beogradu spopademo še z Brusljem. Če naj ima gibanje za živo Evropo kaj možnosti za uspeh, potrebuje sodelovanje majhnih skupnosti s tradicijo upiranja in miniranja centralizirane birokracije.

Kaj torej želimo od Združene Evrope?

(1) Najprej to, kar obljublja: *koncentracijo gospodarske in tehnološke moči, ki bi morala omogočiti civilizacijski korak naprej.*

Želimo izjavo o civilizacijskih ciljih Unije.

(2) Želimo Evropo, ki bi bila orkester in ne ječa narodov in regij, ki bi *podpirala in uporabljala bogastvo svojih različnosti.*

Želimo evropsko listino pravic lokalnih skupnosti nasproti centru. Sedanjo izdajo Magne Charte.

(3) Želimo demokratično Evropo, katere središče je *demokratičen, legitimen parlament*, povezan z odprtim in dovolj preglednim prostorom za javno diskusijo.

Želimo normalno, demokratično izvoljeno in legitimnemu parlamentu odgovorno oblast na celini.

(4) Želimo Evropo *dobre infrastrukture, dobrih šol in odličnih javnih občil.*

(5) Želimo Evropo *brez revščine, brez neprostovoljno revnih ljudi.* Skoraj nepomembno je, ali je to Evropa obsežnih javnih del, gospodarskega zagona ali državljskih plač.⁷ *Revščina je danes političen in pravni, ne več tehnološki problem.* Ob koncu tega stoletja je revščina, vsaj v razvitih deželah, odvisna od odločitve oblasti. Revščina ni več od boga.^{8,9}

Če bruseljska Komisija nima programa, ki bi takšno Evropo predvideval, ali če njenemu programu ne zaupamo, želimo demokratično akcijo za spremembo oblasti.

Če evropska pravila takšne demokratične akcije ne omogočajo, želimo spremembo pravil.

Če se v tej deželi nismo bali Dunaja, Rima, Berlina in Beograda, se morda tudi Bruslja ne bomo, čeprav bo morda težji nasprotnik.

Cyberfevdalizem se zdi preveč mogoča in preveč neprijetna možnost, celo v

6 (Nova revija 33/34, ponatis v Tribuni, decembra 87).

7 "Državljski plači" podoben mehanizem je kot "potepuhovo plačilo" (vagabond's wage) predlagal že leta 1919 Bertrand Russell v knjigi Roads to Freedom. Zdi se očitno, da je po osemdesetih letih tehnološkega razvoja-gospodarska moč industrijske civilizacije še precej večja, kot je bila na začetku stoletja.

8 Standardnemu ugovoru, da je evropska (in ameriška) brezposelnost nujna posledica globalizacije in tekmovalnosti s ceneno delovno silo iz Drugega in Tretjega sveta, izvajana politika gospodarske globalizacije pa je najboljša znana pot za razvoj Drugega in Tretjega sveta ter postopno omogočanje dosegljivosti minimalnih standardov kvalitete življenja revni večini človeštva, lahko ugovarjamo s pogledom, da bi bila delujoča integrirana družba v Evropi ali Ameriki, z delujočo ekonomijo polne zaposlenosti, velika spodbuda, vzor in upanje za ljudi, skupnosti ter institucije Drugega in Tretjega sveta, in protiutež tam običajnim avtoritarnim kleptoclitam, ki so s svojo zavrženostjo pogosto ali celo praviloma osnovna ovira gospodarskemu razvoju.

(Pri oklepanju oblasti pa jim, kot nekoč režimu v nekdanji Jugoslaviji, seveda v bistveni meri pomaga podpora in razumevanje Zahoda.)

Več vpogledov v vprašanja, ki se jih dotika ta odstavek, ponuja npr. *izjemna knjiga Johna Pilgerja Hidden Agendas* (1998).

Najbolj konservativna pot za gradnjo trdne ekonomije se zdi v iskanju ravnotežja med "nevidno roko" svobodnega trga in "vidno" demokratično regulativo, "goal-oriented" z znanimi cilji.

9 Še več, zdi se, da bi primerjalna analiza različnih dežel in ekonomij v 19. in 20. stoletju pokazala, da se plast revščine "ne splača", da je njena direktna in posredna cena - kot ovira gospodarskemu razvoju - prevelika, da pa jo avtoritarni režimi vidijo kot težko pogrešljivo orodje.

Evropi, da bi bila zaupljiva politična pasivnost upravičena. Centalizirana bruseljska Združena Evropa ima preveč nejasnosti, preveč tveganih rešitev v politični arhitekturi, preveč potez, ki se zdijo civilizacijski koraki nazaj. Zgodovinsko preizkušeni odgovori so decentralizacija, krepitev demokratičnega nadzora in iskanje ter javni pretres alternativnih rešitev. *In povezovanje demokratične opozicije.*

Zato, da bodo v Evropi še v naslednji generaciji zanesljivo gorele luči! Iskanje demokratične in ustvarjalne Evrope in uporaba Združene Evrope kot orodje za dobre cilje je civilizacijski izziv. Rad bi, da bi bila Slovenija v njem udeležena. "Realno obstoječa Unija" pa ni preveč blizu civilizacijski Evropi volne in tiskarne knjig. To je Evropa, ki ji je Leonid Brežnjev bližje od Andreja Saharova.

Saj sedaj nastopa Brežnjev v Blairovi mladostni podobi.

LITERATURA

Dyson Freeman, Senena teorija zgodovine, iz knjige *Infinite in All Directions*, 1988 (prevod Tribuna, marec 1994).

Goodman Paul, *Community of Scholars*, 1962.

Lunan Duncan, *Politika preživetja*, ČKZ, 1990.

Pilges John, *Hidden Agendas*, 1998.

Russel Bertrand, *Roads to Freedom*, 1919.